

Київський університет імені Бориса Грінченка

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА
в українському інформаційному
й освітньому просторі:
верифікація та інтерпретація

Київ – 2018

УДК 94(477):930]:37
ББК 63.3

Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 5 від 29 листопада 2018 року)

Рецензенти:

Бережна С.В., проректор з навчально-виховної роботи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди, доктор філософських наук, кандидат історичних наук, професор;

Журба М.А., завідувач кафедри історії та археології слов'ян Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

I 90 **Історичні джерела в українському інформаційному й освітньому просторі: верифікація та інтерпретація:** монографія / Наук. ред. д.і.н. проф. О.О.Салати. – Вінниця, ТОВ «ТВОРИ», 2018. – 348 с.

ISBN 978-617-7710-94-2

Монографія присвячена аналізу наукових підходів дослідження історичних джерел та їх інтерпретації. Автори намагаються дати відповіді на деякі питання дослідження історії, з урахуванням інтерпретації джерел у наукових дослідженнях. Здійснено аналіз традицій вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду дослідження історичних джерел, зокрема дослідження окремих питань історії України, європейської історії, методологічних засад історичного пізнання.

Монографія призначена для професійних істориків, учителів і студентів, усіх, хто цікавиться історією як наукою.

**УДК 94(477):930]:37
ББК63.3**

ISBN 978-617-7710-94-2

© Київський університет
ім. Б. Грінченка, 2018

ЗМІСТ

Передмова	5
 Розділ I. Джерелознавчі дослідження історії України	
<i>Ірина Кривошея</i> . Світ козацької старшини другої половини XVII ст. крізь призму міських актових книг Лівобережжя	7
<i>Ігор Кривошея, Юрій Стецик</i> . Джерела історії Уманського Василіянського монастиря: географія, походження та інформаційний потенціал	24
<i>Олександр Лисенко</i> . Джерела з історії України періоду Другої світової війни: евристичний потенціал і перспективи використання	38
<i>Петро Киридон</i> . Корпус опублікованих джерел з проблеми партійно-державної номенклатури Української РСР 1945 – 1964 років: верифікація та видова характеристика	52
<i>Олександр Удод</i> . Доля історичних джерел в інструменталізованій історії	61
<i>Алла Киридон</i> . Візуальні джерела у формуванні пам'яттєвих смислів	69
<i>Олександр Потильчак</i> . Філателістичні матеріали як історичне джерело: інформаційний потенціал, класифікаційні ознаки та критерії систематизації ...	79
 Розділ II. Джерела та практики сучасного джерелознавства	
<i>Нінель Клименко</i> . Життя крізь ґрати: доленосні сторінки життя ув'язненої Анастасії Грінченко (грудень 1905 р. – квітень 1906 р.	101
<i>Анна Гедьо</i> . Епістолярій як джерело з історії повсякденності науковців першої третини XX ст.	118
<i>Марина Будзар</i> . Дворянська спільнота Лівобережної України 1-ї половини XIX ст. в его-документах з архіву Галаганів	128
 Розділ III. Періодична преса як історичне джерело	
<i>Ігор Срібняк</i> . Перебування інтернованих вояків-українців у таборі Каліш, 1923 р. (за матеріалами часопису «Український Сурмач»)	159
<i>Іван Романюк, Тимофій Герасимов</i> . Преса як історичне джерело вивчення повсякдення Києва в роки Першої світової війни	175
<i>Оксана Салата</i> . Інтерпретація подій Другої світової війни друкованими засобами інформації (на прикладі періодики окупованої України).....	192

Розділ IV. Історичні джерела в академічній науці та університетській освіті: питання методики інтерпретації джерел

<i>Олександр Желіба</i> . Вивчення процесу становлення державних органів України 1917-1921 рр.	217
<i>Світлана Баханова</i> . Шкільний підручник з історії як історіографічне джерело та інструмент політики пам'яті	236
<i>Коханова</i> . Методика роботи з історичними джерелами під час підготовки до ЗНО з історії України у старшій школі	251
<i>Світлана Баханова</i> . Історичні джерела в шкільних підручниках з історії: еволюція підходів	262
<i>Костянтин Баханов</i> . Проблема дослідження історичних джерел у шкільній освітній практиці ХХ ст.: організаційно-технологічний аспект	292
Колектив авторів	346

Розділ II

ДЖЕРЕЛА ТА ПРАКТИКИ СУЧАСНОГО ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА

Нінель Клименко

ЖИТТЯ КРІЗЬ ҐРАТИ:

ДОЛЕНОСНІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ УВ'ЯЗНЕНОЇ АНАСТАСІЇ

ГРІНЧЕНКО (грудень 1905 р. – квітень 1906 р.)

Питання деяких аспектів виховання, фрагменти життя та діяльності Анастасії Грінченко торкалися у своїх роботах ще сучасники Б. Грінченка, які досліджували його життя і творчість. Це праці С. Єфремова та М. Плевака, спогади І. Липи та Є. Чикаленка. Праці О. Гермайзе, В. Головченко, які пов'язані з дослідженням становлення політичної партійної системи Російської імперії, дають уявлення про політичну діяльність Насті Грінченко. Деяким сторінкам життя та діяльності А. Грінченко присвячені сучасні дослідження Н. Клименко, А. Мовчун, Л. Сахно, Л. Смоляр, І. Яковлевої та ін. Висвітлення ж конкретного періоду в житті Анастасії лишалося поза увагою дослідників.

Ми прагнемо виявити окремі біографічні факти життя Насті Грінченко під час перебування її у в'язниці (грудень 1905 р. – квітень 1906 р.); показати вибір її політичних орієнтирів та світоглядних переконань; відстежити персоналії, які перебували в ув'язненні з нею у зазначений період, висвітлити деякі аспекти українського соціалістичного руху.

У грудні 1905 р. почався завершальний етап революції, що тривав до 3 червня 1907 р. Влада почала рішуче та методично викорінювати революційні настрої в суспільстві та швидко відвойовувати у демократів різних ґатунків свої втрачені позиції. Був оголошений воєнний стан, який охопив більшість території імперії. У країні ширились каральні експедиції, обшуки, діяли військово-польові суди, безчинствували чорні сотні. Скрізь людей арештовували, тюрми були переповнені. Росію охопив загальний терор. Передусім були арештовані всі, хто був причетний до «Лубенської республіки». Тому, вже у Києві в ніч на 29 грудня 1905 р. було заарештовано 32 активіста, у тому числі М. Білякову, Н. Грінченко, М. Троцького, Л. Юркевича та ін.¹

¹ Київське охоронне відділення, м. Київ // ЦДІАК України (Центр. Держ. істор. архів України, м.Київ). Ф.275. Оп.1. Спр.678. Арк.117.

Настю Грінченко спочатку було ув'язнено в либідську дільницю, а потім у Лук'янівську в'язницю. Либідська дільниця (сучасна вулиця Тарасівська 4, 4а) була недалеко від помешкання Грінченків, і дівчину швидко доставили в «участок». Либідська дільниця об'єднувала поліцейське відділення і пожежну команду. Вона мала дві триповерхові споруди – головний будинок і флігель. Сполучалися вони одноповерховою стайнею на 30 коней. Перший поверх головного будинку було призначено для розміщення кінних, пізніше автопожежних виїздів, другий – для Либідської поліцейської частини з камерами для арештантів. До складу входила цегляна восьмигранна триярусна пожежна каланча заввишки 35 м.¹

Арештантку в останнє обшукали і повели темними безкінечними коридорами і східцями далеко вниз під землю до так званої «сибірки». Про ці жахливі хвилини Настя Грінченко писала: «Східці та коридори вивели нас на темний, обставлений з усіх боків будинками двір, що здавався в темряві якоюсь коробкою, з якої ніяк не вийти. Заіржали коні, і раптом я побачила перед собою фізіономій в драгунських картузах. Серце забилося швидше, бо я дуже добре знала, що таке «участок», а той який судився мені, відомий був «ізбієнями політики».² Вона перебувала там лише два дні, однак цей час залишив глибоку та гнітючу рану в її серці. Пізніше, вже на волі, Настя опише ці події у своїх спогадах «Два перших дні. Згадки». Вони були надруковані у часописі «Нова громада», і не тільки сколихнули громадськість існуючим безправ'ям у Російській імперії, а й підкреслили письменницький талант Анастасії. «Произведение молодой писательницы «Два перших дні» произвело сильное впечатление и заставляет предполагать в молодом авторе будущий талант»³ – зазначалося у відгуках в тогочасних часописах.

У своїх спогадах Настя описувала процедуру доставляння в'язнів у тюрму та їхні жахливі умови перебування: «...Віконце над землею, піл («нари») між піччю, що пече нещадимо, та вікном, що ніколи не причиняється, – дарма, що тепер люта зима, – земляна мокра долівка, «параша» в кутку, на чорній від сажі стіні лампа «коптілка»: на тій же стіні то олівцем списано, то ножем вирізано слова, в яких одбивалися муки й надії тих, що були тут поперед нас».⁴

¹ Галайба В.Тиманович Є. Садиба поліцейського відділення й пожежної команди Либідської дільниці Києва, 1895–97. Режим доступу: [Електронний ресурс] – <http://pamyatky.kiev.ua/streets/tarasivska/sadiba-politseyskogo-viddilennya-u-pozhezhnoyi-komandi-libidskoyi-dilnitsi-kiyeva-189597>

² Гаєнко Н. Два перші дні. Згадки // Нова громада. 1906. № 10. С. 73

³ Грінченко Б. Д. // ІР НБУВ (Інст. рукоп. Нац. бібл. України ім. В. І. Вернадського). Ф. III. Од. зб. 44343. Арк. 4.

⁴ Гаєнко Н. Два перші дні. Згадки .С. 73

Однак, найбільше вражало катування людей, які бували щонаочі в одній із камер над «уголовними» (кримінальними злочинцями). Від нелюдських криків у всіх холонуло серце та паморочилася голова. 6-а камера лякала всіх. Вона була така як і всі, але на чверть наповнена водою. Однак, не вода наводила страх, а знущання які відбувались там. «...За кілька хвилин після того, як двері за арештантом замикалися, до камери знову входив городовий з вірьовкою в руках, зв'язував свою жертву і починав бити. Після екзекуції, як бідна жертва лежала вже мабуть непритомна і крики замовкали, - городовий закидав її в воду під «нари» і виходив. З пів години було тихо... Але ми вже знали, що за цією тишею буває і ждали з напруженою увагою, болісно стиснувши зуби»¹ – так описувала події в ній Настя Грінченко.

Найбільше обурювало дівчину те, що заарештовано її без пояснень, грубо та безпідставно. Вона була впевнена, що її не судитимуть, бо нема за що, а просто триматимуть адміністративно стільки скільки захочуть. Тому, уявляла безкінечне перебування в цьому безпросвітному льосі, місяці за місяцями. Вже у першому листі від 29 грудня Настя Грінченко повідомляє своїх батьків: «Ну ось Вам і посилаю першого листа, хоча напевно він не дійде. Почуваю себе нічого, але сидіти дуже погано. Камера дуже маленька, грязна на п'ять чоловік, а нас вже 9, навіть сидіти не поміщаємося. Сидимо разом з уголовними. Рядом камера з хуліганями, котрі б'ються і ранять один одного ножами а поліція мовчить і дивиться. Головне не можна добитися щоб покликали якесь начальство. Мене вже обіцяють посадити в карцер, щоб я не єрундила».² Дівчину глибоко вразила атмосфера такого «правоохоронного» закладу, а особливо драконівські розпорядки, які полягали в суворій нелюдській дисципліні. Особливо обурювало її те, що навіть в туалет виводили їх всього двічі, і це призводило до конфузів та корчів арештантів. Анастасія, маючи критичний розум і бунтарський характер, не могла змиритися з такими правилами. Свій протест вона викладала в скаргах та «прошеніях», якими просто закидала жандармську канцелярію. З її листів читаємо: «Господин надзиратель! 3-я камера просит позволения выйти в клозет и все безрезультатно. На прогулку не пускают совсем».³ Про свою битву з владою поліцейської дільниці Настя писала так: «Я більше часу віддавала війні з усяким «начальством» починаючи з часового, потім дежурний, далі старший, за їм околודок і нарешті пристав. До прокурора так і не можна було добратися, а

¹ Там само. С.75.

² Грінченко Б.Д. // ЦДАМЛМ України (Центр. держ. архів-музей літерат. і мист. України). Ф. 15. Спр.12. Арк.1

³ ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк.11.

то б і з ним воювала».¹ Зміст листів свідчить про бойовий дух, наполегливість та оптимізм дівчини.

Не зважаючи на складні, як психологічні так і фізичні умови, Анастасія не тільки стійко витримувала всі негаразди, а й намагалася заспокоїти батьків, розуміючи їхні хвилювання. «Хоча сидіти не дуже гарно, однак настрої добрий»² – пише донька. І це не випадково, адже енергійний та непосидючий характер, допоміг їй миттєво налагодити товариські відносини як зі студентами та робітниками, так і з «політичними» (там їх було більше 40).), хоча це було дуже складно, адже кожен із них мав своє бачення подолання царизму. Проте, було те що єднало всіх – співи та декламування. Маючи гарний голос, вона до 2-3 ночі або співала та перегукувалася з товаришами, або організовувала з ними різноманітну кореспонденцію, передаючи її через вартових у речах.

Хоча арешт Насті Грінченко був несподіваним, завдяки винахідливості та оперативності, дівчина встигла вдома сховати деякі папери. Нелегально та швидко їй вдалося передати записку батькам (написану олівцем), де вона просить: «...Під моїм комодом перед обшуком я всякі папірці запхнула, витягніть їх, щоб не пропали», також питає: «Чи правда що Левко Ю[ркевич] теж взятий?».³ В листі Настя також просить своїх батьків повідомити її товаришів (Андрія чи Марію Лівіцьких) про арешт та передати одяг, тощо.

Ув'язнені користувалися будь-якими можливостями щоб подати якусь звістку на волю. Тож і Насті пощастило передати листа через товаришку, яку випустили на волю. «Розпитаєте у цієї товаришки про наше життя. Хоча вона знає тільки частину, бо ми вже добилися, що уголовних забрали в другу камеру. Ну і блощиць тут! Тут сидять рядом три лубенці із-за яких був страйк, щоб їх випустили. Один з них був у Полтаві влітку коли я там робила, словом всі свої люди. Я страшенно рада що вони тут і цілий день через волчки балакаємо»⁴ – писала вона батькам.

Третього січня 1906 року Настю Грінченко переводять у Лук'янівську в'язницю, яка мала статус губернської та першу категорію. За станом на 1 січня 1900 р. на території тюрми налічувалося десять кам'яних будівель різного призначення, у тому числі чотирповерховий головний корпус. Спочатку в'язниця була призначена для утримання арештантів усіх категорій, і була розрахована на 550 осіб загальних та 46 одиночних місць, однак завжди була

¹ ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк.13

² ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк.2

³ ЦДАМЛМ України. Ф.15. Спр.12, арк. 3

⁴ ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк.5

переповнена. Слід зазначити, що камери мали значні недоліки: погана вентиляція, тіснота, темнота та вогкість. Про це навіть наголошував київський генерал-губернатор О. Ігнат'єв під час ознайомчої поїздки.¹ Лук'янівський тюремний замок став місцем відбування покарання (або ув'язнення на час слідства) не лише для кримінальних злочинців, а й політичних противників режиму. Бувало, що нелегкий в'язничний шлях пройшли цілі родини, які стояли в опозиції до самодержавства. «Родинною в'язницею» назвав тюремний замок і Юрко Білякевич (син Левка Юркевича), оскільки тюремні ґрати відчули на собі як дідусь, Йосип Юркевич, так і його батько Левко Юркевич. Довелось там просидіти 9 місяців (1929–30 рр.) і йому.²

Через зв'язкового Анастасія Грінченка передає листа своїм батькам в якому повідомляє про зміну місця ув'язнення: «Сейчас меня уводят в тюрьму... Узнайте, в чем меня обвиняют. Мне дали подписать бумагу, в которой пишется, что есть основные данные подозревать меня в принадлежности к тайному сообществу. Подписать, конечно, отказалась».³

З Лук'янівської в'язниці Настя повідомляє батьків, що сидить вона в тюрмі «3 коридор камера 17».⁴ Методи впливу на в'язня залишалися незмінні. Важливим засобом регулювання його психологічного стану було позбавлення контактів із родиною. Бувало й так що побачення ув'язнені були позбавлені місяцями. Брак інформації дратував Настю, невідомість майбутнього гнітив: «...Напишіть же хоч що-небудь про моє діло, бо я нічогосінько не знаю. Коли до 11 (2 тижні) мені нічого не об'являть, тоді викликаю прокурора і піднімаю війну...».⁵ А отримати дозвіл побачення чи право передати передачу було не так то й просто. В архіві знаходиться незакінчене оповідання (без назви) Бориса Грінченка, в якому ймовірно автор намагався описати в'язницю де перебувала його донька та процедуру побачень з нею. «Я завернув ліворуч у провулок між двома тюремними парканами, і побачив що під брамою вже було багато народу. Довга жовта будівля з заґратованими вікнами тяглася ліворуч і праворуч, а поряд неї чорніла широка, вгорі кругляста брама. Знизу всю її заступив натовп людей. Їх стояло кілька десятків, з вузликами, пакуночками, кошиками в руках, долі біля ніг на ослоні під муром. Як звичайно публіка була вся «інтелігентська», - селян

1 Ковалинский В. З історії київських тюрем / Київські мініатюри. Книга друга. К.: 2003. С.226.

2 Юркевич Ю. Л. Дитинство і юність. Спогади. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/40893/30-Yurkevich2.pdf>

3 ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк. 8.

4 ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк. 12.

5 Грінченко Б. Д. // ІР НБУВ (Інст. рук. Нац. бібл. ім. В.І. Вернадського).. Ф. III. Од. зб. 36567. Арк. 1.

було тільки троє»¹ описував Борис Дмитрович Лук'янівську в'язницю, наголошуючи що на масовому арешті політичних. Окрім того, в «Оповіданні» Б. Грінченка детально описуються умови зустрічей зі своєю донькою. Це були нетривалі побачення по кілька хвилин, під час яких батько з дочкою могли лише перегукуватися через ґрати. «Довга хата, посередині вздовж неї ідуть паралельно дві дерев'яні стінки, а в їх зроблено один проти одного вікна затягнені дротяними ґратами. Посередині між стінками ходить туди й сюди солдат з рушницею, ви стоїте по сей бік, а той з ким бачитися по той бік стінок, – ну й кричите один до одного».² Під час зустрічей стояв страшений галас, бо одразу побачення мали біля двадцяти чоловік. Іноді, як згадувала М. Грінченко «Борис Дмитрович було й без побачення хоч трохи, а поговорить з Настею: стане на вулиці, а вона коло вікна та й перегукуються».³ Хоча за таку сміливість Борису Дмитровичу і погрожували зброєю. Пізніше він домігся щотижневого побачення на 10-15 хвилин при помічниках та при жандармові.

Листи доньці, за її порадою, передавали іноді в їжі. «Загалом в булках листи передавати можна. Їх тут не ламають» – писала вона. Однак не обходилося і без курйозів. Кумедний випадок трапився із листами до Насті під Новий рік. Про нього донька, не без гумору, повідомляє батьків: «Пиріг віддала одному часовому, бо треба було його задобрити, а він сьогодні вранці (ще я спала) приніс і каже: я в том варенике что ты дала, чуть записки не съел (Вот кацап) і передав мені».⁴ Отаким несподіваним чином прийшли Насті новорічні листи від батьків.

Описує донька і новорічну атмосферу під новий Рік. Із настанням свята всі ув'язнені (80 чоловік) з особливим натхненням заспівали Марсельєзу - пісню борців за свободу в усьому світі. Цей гімн революціонерів наробив страшеного переполоху, адже сотні голосів невільників порушили тюремний простір потужною енергією. Переляканий надзиратель намагався викликати військо. Однак все несподівано обійшлося, оскільки Настя знайшла спільну мову і з ним. «Ми з ним добре поговорили, я особливо. А тепер він зі мною в дуже гарних відносинах. І коли були на побаченні все говорив: З Новим роком!» – писала вона в листі до батьків. Однак репертуар цим не обмежувався. Також, в ті часи, користувалася популярністю ще й пісня Олександра Колеси «Шалійте, Шалійте скажені кати». Це єдина українська революційна пісня кінця ХІХ- початку ХХ

¹ Грінченко А. Б. // ІР НБУВ (Інст. рук. Нац. бібл. ім. В.І. Вернадського).Ф. І. Од . зб. 31424. Арк. 1.

² ІР НБУВ. Ф. І. Од . зб. 31424. Арк. 3

³ Загірня М. Спогади / Загірня М. Передмова, упорядкування, примітки Неживої Л.Л. – Луганськ: Видавництво «Шлях», 1999. С. 92.

⁴ ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк. 10.

ст., що стала революційним гімном української соціалістичної і поступової молоді. Співали, також й українські пісні, колядки.

Сум та депресія впливали на стан Анастасії, бо неволя нікому не додає оптимізму. «У нас такі страшенні репресії пішли, що дихати неможливо» – писала Настя з в'язниці.¹ Особливо було важко коли не було зв'язку зі світом, рідними та коханим. «Дорогие папа и мама! Почему так долго нет от Вас никаких известий. Свиданий теперь нет, я ведь совершенно не знаю как Вы себя чувствуете и что с Вами?»² – пише з тривогою доня батькам. Щоб якось тримати зв'язок зі світом, та налагодити самостійно кореспонденцію, Настя намагалась використовувати різні способи: передавати листи та записки через «перевіраних» людей; через харчі, в яких були вони сховані; в зашитому одязі, іншими способами. «...Усі листи, які для мене прийшли, а також свого листа передайте через Єсфірь, але так, щоб вона вже в середу встигла сюди передати. Вона знає спосіб. І інші одержують через неї листи. У нас такі страшенні репресії пішли, що дихати неможливо» – писала Настя з в'язниці.³

Не зважаючи на обставини Настя невтомно та самовіддано «працювала» на ниві партійної роботи і у в'язниці. Поширювала літературу для ознайомлення, пояснювала, вела бесіду на прогулянках (коли дозволялись). Відсутність літератури змусили дівчину просити свого батька передавати її у в'язницю, причому, різними способами. «...Одначе Ви недогадливі. Коли змогли обгорнуть обід в газету 1 января, то можна було б і 2-го. Але цього вже і не треба, бо у нас є кілька екземплярів. Постарайтесь передати ще книжок... Тут у нас декламації на весь тюремний двір. Передайте ще «Куди расходуются народние деньги», «Долой самодержавие».⁴ Передавали батьки літературу різноманітного характеру, проте, найбільше заборонену, соціал-демократичного спрямування. Привертає увагу лист Насті написаний до батьків 14.03.1906 року, де вона просить: «...Коли побачите кого з наших (товаришів Насті по революційній діяльності. – Н. П.), то спитайте, чи не можуть вони добути книгу Леніна «Две тактики...». Коли можуть, то хай передадуть мені сюди: вона для нас потрібна...».⁵

Всупереч умовам в яких знаходилась Настя, її агітаційна робота не припинялася. Вона велася не тільки серед «сусідів» по камері, але й поширювалася й на інших хто був у в'язниці : селян, робітників, в тому числі й

¹ ІР НБУВ. Ф. III. Од.зб.36563. Арк.1

² ІР НБУВ. Ф. III. Од.зб.36566. Арк.1

³ ІР НБУВ. Ф. III. Од.зб.36563. Арк.1

⁴ ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк. 28.

⁵ ЦДАМЛМ України Ф. 15. Спр.12. Арк. 35

«уголовних». Декламування, дебати на прогулянках, кореспонденція, всі ці засоби мали одну мету – зміну поглядів в'язнів в бік соціал-демократії. Вражає енергійність, з якою Н. Грінченко досить швидко завоювала авторитет, навіть з «уголовними». З цього приводу, Марія Грінченко згадувала: «Один, напр[иклад], писав, що коли їм доведеться ще колись бути разом у тюрмі, то вже тоді й він буде на політичному коридорі (тепер він сидів за злочинство)».¹ Не відмовляли батьки і у всіх проханнях доньки, хоча можливо і нарікали себе на пильну увагу жандармерії. Адреса на Маріїнсько-Благовіщенській 67 стала рятівним осередком для багатьох ув'язнених. Адже на прохання Насті на цю адресу приходили листи з різних міст, в тому числі з Петербургу для її товаришів, гроші для тих хто з нею сидів від родини та інших джерел.²

Не зважаючи на тюремні умови, Настя не втрачала духу, турбувалася про слабших, намагалась їм допомогти. Як тільки дівчина дізнавалась про потреби товаришів, миттєво діяла. Якщо сама не в змозі була допомогти, то батьків просила. Так, у листах до рідних, Анастасія просить допомоги для свого товариша Антося (ймовірно А. Макаренко, який згадується під псевдонімом Антось чи Антін Z)³. Це був дієвий член ЦК РУП. Саме за ініціативи Насті Грінченко, Антон залишився працювати в Полтаві завдяки винахідливості дівчини.⁴ Тому, вона відчувала себе відповідальною за нього. Хвилюючись про товариша, Настя звертається до батьків: «Вибачте, що я турбую всякими клопотаннями. Пришліть какао і одіяло для А[нтоня]. Антось такий самотній».⁵ Дівчина просить передати речі прямо йому або через неї, а також ще й черевики, бо «...він ходить у самих калошах, і на прогулку не може ходити».⁶

Енергійна, весела та усміхнена, Анастасія Грінченко намагалась допомогти кожному хто потребував підтримки (моральної або ж матеріальної). Її сміливі розмови та чудовий дівочий спів заворожували не тільки ув'язнених, а й наглядців. До її пісень або декламувань приєднувались чи не усі в камерах, і дух стійкості та незламності наповнював в'язницю. Вона усвідомлювала, що не має права втрачати силу духу, і не тільки, щоб самій не впасти в прірву відчаю, а ще й відчувала відповідальність за інших. Лише в листі до батьків донька

¹ Загірня М. Спогади. С. 93.

² ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк. 25.

³ Наумов С.О. Стан місцевих організацій РУП-УСДРП у 1905–1907 рр. (на матеріалах Лівобережної України) // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. - К., 2003. Вип. 6. С.151.

⁴ Документи про діяльність українських партій: Революційної української партії (РУП), Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) // ЦДАВОВУ (Центр. держ. архів вищ. орг. влади та управл. України). Ф. 3807. Оп. 1. Спр. 3.

⁵ ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк. 25.

⁶ ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк. 38.

відкриває сокровенне: «Тільки дякуючи моїй, як кажуть товарищі «жизненной», (ймовірно Катерині Голіцінській – Н.П.) і тому, що я себе привчила вже найбільшу моральну муку ховати в глибину душі, я могла витерплювати всю цю систему приниження людського достоїнства, і бути веселою».¹ Вимучена тюремними умовами, невідомістю щодо своєї справи, Настя продовжує прохати батьків допомогти іншим. «Тут зараз Василь товариш Антося. Стан його здоров'я знаєш, тому необхідно пожити в селі».² Або «На вашу адресу повинні прийти гроші з Черкас. Ці гроші для однієї що тут сидить».³

Залишилися красномовні спогади про Настю Г.О. (товариша по партійній роботі), які проливають світло на турботливість та жертвовність дівчини. Він згадує: «У 1906 р. довелося мені сидіти в одній із повітових тюрем. Режим тяжкий, а годували погано, а то й не давали. Грошей не було. Терпів, написав Насті, бо знав, що вона своєю доброю душею зрозуміє становище. Не знав, що сама в тюрмі. Мого листа їй передано в тюрму. Попрохала вислати мені гроші і гроші вислано. Інші товариші не відгукнулися».⁴

Всупереч обмеженням, які накладали тюремні ґрати, Настя багато листувалася з партійними товаришами, як тими, що були на волі, так і з ув'язненими. Звичайно таке листування відбувалося різними способами (винахідливість дівчини не мала меж). Пекучою темою, важливою проблемою було питання «Що робити, щоб поширити соціал-демократичні ідеї?». На жаль таку дискусію та міркування однопартійців не має можливості дослідити, оскільки за спогадами Марії Грінченко листи були всі спалено.

Дуже близькою товаришкою Насті Грінченко була Катерина Голіцінська, з якою довелося їй ділити тюремні ґрати. Належала Катерина (псевдонім Лоза, Лозенко), до Вільної Громади Революційної Української партії (РУП) та Жіночої громади у Києві. Можливо знайомство відбулося ще у Києві на засіданні Жіночої громади, однак особливо дружба дівчат зав'язалась в період перебування Насті Грінченко у Львові. Там вона знайомиться з українськими емігрантами, що належали до Революційної Української партії (РУП), в тому числі і з Катериною. Настя захоплювалася її енергійністю та дієвістю, невтомністю та гумором, вмінням володіти словом. Тісні стосунки були з Катериною Голіцінською, під час активної роботи в «Кружку українських дівчат». Трибуну жіночої організації

¹ ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк.14.

² ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк. 12

³ ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк. 39

⁴ Г.О. Згадки про Настю Грінченко // Діло .1909. Ч.238. С. 1-2.

подруги дуже вдало використовували для популяризації соціалістичних ідей. Вони досить жваво включилися у студентські страйки, боротьбу за самостійний український університет у Львові, різноманітні демонстрації тощо. Схвальні відгуки про роботу в РУП Катерини Голіцінської залишила Наталя Романович-Ткаченко, яка писала про неї: «Катерина Голіцінська, людина, що на своїх плечах винесла більшу частину роботи за кордоном – це найдіяльніший член закордонної колегії РУП, це невтомні руки партії. Рухлива, метка і завзята до роботи (як бувають завязі жінки), раз узявшись до діла вона горіла в роботі і тому робота горіла в її руках. Редагування коректора, переклади, листування з численними кореспондентами України – все це на ній. Все це поспівало впору, і все зроблено було надзвичайно акуратно».¹ Тому і не дивно, що Настя була з нею дуже близькою. Марія Грінченко згадує: «От як і лікарі її (Настю) оглядали в тюрмі, то вона попрохала подивитися й на товаришку Катрю. Дуже вона про ту Катрю піклувалася. Та Катря досі жива...».²

Ще однією із близьких подруг була Мірія Білякова, яка перебувала разом з нею в одній камері. Марія була членом Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) і входила до складу київського міського комітету. Її син Юрій Юркевич згадував: «Довелось їй зазнати арешту і якийсь час просидіти в знаменитій Лук'янівській тюрмі, ... мати мала можливість познайомитись з багатьма новими для неї людьми. В тому числі і з моїм батьком».³

Проливає світло щодо буття у камері та відносини з подругами жартівливий лист Анастасії батькам, в якому вона пише про навчання подруги: «Маруся вчиться українській мові, поки результат нікуди не годиться. Коли Катря сказала слово кошик, то вона спитала: це чоловік такий? (В листі дописано рукою Марії): бреше Настя на мене. Я навіть збираюся вам листа по українському писати, а не то що б. Маруся».⁴ Дійсно, хоча Марія народилася у Ніжині, але змолоду українкою себе не відчувала. Долучилася до українства Марія в Петербурзі, де приєдналась до соціал-демократів. Однак, як згадував її син Юрко «трохи російської вимови так і лишилось у неї на все життя».⁵ Подруги трималися разом, стійко переносили нелюдські страждання, підтримувати одна одну і навіть «сміялися до сліз над страхами».⁶

¹ Романович-Ткаченко Н. На порозі до революції (Уривки із споминів) // Україна. 1925. №1 – 2. С.112.

² Загірня М. Спогади . С. 93.

³ Юркевич Ю. Л.Дитинство і юність. Спогади. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/40893/30-Yurkevich2.pdf>

⁴ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк. 21.

⁵ Юркевич Ю. Л.Дитинство і юність. Спогади. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/40893/30-Yurkevich2.pdf>

⁶ ЦДАМЛМ України. Ф. 15.Спр.12. Арк. 21.

Привертає до себе увагу той факт, що відносини Марії Білякової активно підтримувалися з Марією Грінченко вже після смерті Насті. А сталося це коли Марія Миколаївна переїхала у помешкання на вулицю Кудрявську 8. Білякови проживали у сусідньому будинку № 9. «З Марією Миколаївною моя мати скоро стала дуже близькою. Спокійна вона була, привітна і доброзичлива. Пригадую її дві чистенькі кімнатки, скромно, а навіть бідно обставлені. Безліч книжок, картотеки — вона працювала вдома для словника. Прекрасні великі фото Бориса Грінченка і їх єдиної доньки Насті, що вмерла молодою.....Ми з мамою часто бували вечорами у Марії Миколаївни, посидіти за чаєм та розмовою»¹ – згадував Юрко Білякевич.

Довелося Насті Грінченко розділити в'язничне середовище і з Левком Юркевичем (псевдонім – Л. Рибалка). Пізніше, у 1911 році він напише спогади про Настю, про спільні роздуми та переживання. З погляду сьогодення, сучасний історик Юрій Шаповал дав високу оцінку політичної діяльності «дивному і принциповому українському марксисту», та відзначив його як «найшановнішого українського марксиста у європейському соціалістичному русі».²

Не оминув в'язницю й Йосип Юркевич, батько Левка Юркевича. В революційній діяльності він не брав активної участі, однак широко підтримував революційну молодь, і грошима, і сховищем у родовому маєтку. «Тут я зустріла товариша з котрим ми переписуємося через двір. Йому вже розповідав старий Юркевич, котрий тут сидить в одиночку, що нас мучили в участку».³ – писала батькам Настя Грінченко.

Жахливі в'язничні умови (як психологічно так і санітарно-гігієнічні) призводили до фатальних наслідків ув'язнених. Про психічний стан ув'язнених яскраво демонструє лист доньки в якому вона повідомляє, що в протест одна дівчина «...голодує 5 день, позавчора хотіла себе облити керосином і спалити».⁴ Досить часто нелюдські умови утримання, погане харчування, брак медичної допомоги, призводили до страшного захворювання - сухот. Несвоєчасна ізоляція хворих та непрофесійне лікування призводило до летальних наслідків. Всіх хворих на сухоти з активною легеневою формою із в'язниці відправляли в Кирилівську лікарню. Лікування полягало у так званому «посиленому харчуванні», а це «одна зайва булка в хаті». Тому смертність була дуже високою.

¹ Юркевич Ю. Л. Дитинство і юність. Спогади. [Електронний ресурс] / Ю. Юркевич. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/40893/30-Yurkevich2.pdf>

² Шаповал Ю. «Найшанованіший український марксист У європейському соціалістичному русі [Електронний ресурс] / Ю. Шаповал. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/library/books/bronebiyna-publicistika-levko-yurkevich>

³ ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк.14.

⁴ ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк.40.

«Наша одна вже двічі звідти вернулася, бо їй там доводиться в купі з туберкульозниками лежати котрі вже умирають. Одне слово щось страшне»¹ – писала Настя. Щоб дотримуватися хоч якоїсь можливої гігієни вона просить батьків окремого посуду для себе і для своїх подруг: «...Передайте три мисочки прості Марусі, Каті і мені, бо ми не хочемо їсти з арестанських з котрих усі їдять. Тільки всі неоднакові, щоб ми могли їх розбірати. Потім три ложки прості дерев'яні. Пришли фунт клюкви. Ми з Марусею лопаємо її прямо з сахаром, це у нас десерт. Бо овочі у нас тут бувають не часто. Та й те ¼ яблучка».² Водночас їй був потрібен карболовий розчин для дезінфекції, оскільки це «необхідно всім нам, бо наші жандарми сифілітики, а в нашій камері живе хвора трахомою. Дійшло до того, що я боюся до всього доторкатися»³

Щоб якось відволіктися від гнітючих тюремних буднів та солідаризуватися в'язні співали. Не виключення і Настя Грінченко, адже з дитинства дівчина співала, чула і знала багато українських пісень. За спогадами Марії Грінченко Настя почала співати з чотирьох років у шкільному хорі. Саме там співали українські пісні й колядки. Тому не дивно, що дівчина самостійно чи з подругами сідали на вікна та співали. Сусідні камери підхоплювали, хто міг співав, а хто мріяв про волю. «Ми з Марусею співаємо на вікні. Недалеко від нас сидить один уголовник. І співає чудові українські пісні. Мене він зве «хвора Настя». Так любить мій спів, що зривається з ліжка і біжить до вікна».⁴

В'язничне вікно – це був єдиний спосіб життєвого простору, спілкування, взаємодія з середовищем, хоча і тюремним. Тому, ув'язненні багато часу проводили на вікні. Настя бачила як відправляли в'язнів в Якутію, вели на допити, доправляли хворих у Кирилівську лікарню, а деяких можливо і у вічність. Це, звичайно гнітило дівчину, забирало багато сил і здоров'я. З жалем описує донька події, які важким тягарем лягли їй на душу: «Вчора пішла партія якутян і одна дівчина. Повели ввечері з чотирма факелами посеред вулиці в грязі бо йшов дощ. Кругом сотня козаків, звід драгунів. Важко було і страшно. Жалко, особливо Маню. Ми її проводили співами, палили папір. Вона сама маленька-маленька в мілких калошах по грязі шльопає між козаками».⁵ Перебуваючи у тюрмі, Настя замислювалась, постійно перебувала в пошуках ідеального ладу, бачила такий державний устрій, який би був справедливим, забезпечував права всіх громадян, сприяв розвитку особистості.

¹ ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк.35.

² ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк.25.

³ ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк.26.

⁴ ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк.40.

⁵ ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк.33.

Після розколу РУП, який був офіційно закріплений 12 січня 1905 року, була утворена нова партія «Українська соціал-демократична спілка» («Спілка»). Настя Грінченко зі своїми найближчими товаришами приєднується до неї. Ідейна платформа «Спілки», вимагала від усіх соціалістів об'єднання на основі класової боротьби. Національні ж рамки при цьому, на їх погляд, були б значною перешкодою. І тут як влучно зазначив Я. Грицак виникла дилема: «чи наблизити час тріумфу соціалістичних ідей, а чи працювати на користь національного відродження».¹ Настя, яка була вихована в українській родині на кращих українських традиціях, стояла перед дилемою. Звичайно, значний вплив на її вибір мало оточення, авторитетні особистості Спілки (Д. Антонович, О. Скоропис Йолтуховський та інші). Так, товариш по партії Дмитро Антонович у дискусії з М. Поршем, на сторінках часопису «Праця», стверджував, що національне питання для пролетаріату є неіснуючим, назвавши його вигадкою буржуазії. Проте, член ЦК Спілки О. Скоропис Йолтуховський визнавав вагу національного питання, але прагнув організаційної єдності із сильнішою РСДРП, так як слабка УСДРП не мала змоги активно включитися в рух за права робітників. В постійній праці, в дискусіях, в міркуваннях та аналізі тогочасних реалій дівчина робила вибір, який в усі часи був непростий. В міркуваннях та аналізі тогочасних реалій дівчина робила вибір. Як влучно зазначив В. Огієнко, таке протистояння між ідеєю соціальної справедливості та національною ідеєю характерне і для сьогодення.²

Сумні звістки з волі (арешт друзів та нової друкарні) підштовхувало її до роздумів, пошуку нових шляхів. Рибалка Л. (Левко Юркевич), який був разом з Настею згадує цей період: «...Я мав нагоду спостерігати усю ту внутрішню боротьбу, яку переживала тоді товаришка Настя. І от в її гарячій голові виринає так само як і у решти товаришів, що сидять у тюрмі, цілий план задля визволення партії з тяжких обставин, серед яких вона опинилася». ³. Міркування Насті полягали в тому, що українська соціал-демократія була ще слабкою, і основа цієї слабкості полягала у відсутності досвіду і матеріальної бази. А бажання створити свою українську соціалістичну партію поруч з російською приведе до ослаблення соціал-демократичного руху. Тому, необхідно скористатися вже «готовим організмом російської партії, увійти туди, і коли ми наберемо сили за

¹ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX / Я. Грицак. [2-ге вид.]. Київ: Генеза, 2000. 249 с.

² Огієнко В. Український соціалізм на початку XX століття в контексті становлення українського націонал-комунізму // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2006. Історія. Вип. 85-86. С.29.

³ Рибалка Л. Настя Грінченко. (Спомини) // Мета. 1908. Ч.17, 18. С.4.

поміччю чужої, але теж соціал-демократичної організації ми одколимось».¹ І тоді, «зріст національного українського відродження піде скоршим темпом».² Тому, група партійців (в т.ч. Настя Грінченко), що перебувала в київській тюрмі, на чолі з Л. Рибалкою (Юркевичем) висилає з тюрми у березні 1906 р. офіційну заяву до ЦК про перехід до української спілки російської соціал-демократичної партії.

Батьки тяжко переживали, однак поважали такий вибір доньки. «Українську соціал-демократичну спілку» часто представляють в літературі як силу, що добровільно віддала себе під владу російської соціал-демократії. Насправді, як справедливо стверджує Ігор Гирич, «Проросійська орієнтація «Спілки» була лише тактичним прийомом низки колишніх рупістів, щоб достукатися до російських марксистів, і хоч би в автономній формі змусити їх визнати існування української соціал-демократії».³

Вже на початку лютого 1906 року Настя відчула погіршення здоров'я. В'язничні умови, нервові стреси, погане харчування, призвели до погіршення здоров'я та захворювання на запалення легень дівчини. Нічний кашель, який дошкуляв вночі, запаморочення, головокружіння, слабкість, ось не весь перелік симптомів який дошкуляв Насті. А найбільше її гнітило те, що вона може опинитися у Кирилівській лікарні. А це б для неї було великим моральним тягарем. Ізоляція, брак волі, були б найбільшим ударом. Єдина розрада це підвіконня, де дівчина мала зв'язок із білим світом та відчувала себе краще. «Крутиться голова. Лізу на вікно. З ранку до ночі на вікні сиджу. А Маруся бідна зовсім звалилася. Не їсть не спить»⁴ - пише Настя своїм батькам. Погіршення стану змусило дівчину звернутися до в'язничного лікаря Баранова. Вислухавши дівчину, лікар зауважив про незадовільний стан легенів, хрипи та малокрів'я. Про відвідини лікаря і медичні рекомендації Анастасія повідомила батьків. На додаток вона навела такі слова лікаря: «Постарайтесь добитися скорейшого звільнення и починайте серйозно лечиться. Пока ви в тюрме я вас лечить не могу»⁵ Також донька інформує батьків, що існує при тюрмі спеціальна комісія лікарів для огляду, проте, якщо у хворої є гроші і вона спроможна оплатити інших лікарів (їх повинно бути – 3 чоловіки). За правилами постанова цієї комісії повинна бути обов'язкова для жандармів.

¹ Там само.

² Настя Грінченко // Мета. 1908. Ч.16. С.1.

³ Гирич І. «Спілчани» (Маріан Меленевський, Олександр Скоропис-Йолтуховський) [Електронний ресурс] / І. Гирич. Режим доступу: <http://www.ihyrych.name/History/UkrSocialDemocracy/YoungUkraine/ММеленевsky.html>

⁴ ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Спр.12. Арк. 35

⁵ Там само, арк.15.

Батьки Анастасії Грінченко приклали чимало зусиль щоб організувати і сформувану кваліфіковану комісію. Це зайняло деякий час, бо в консиліум вони намагались залучити відомих фахівців щодо лікування туберкульозу. Ймовірно у в'язниці (весною 1906 р.) був спалах захворюваності. Це підтверджує лист Насті до батьків в якому вона повідомляє, про заборону прогулянок всіх ув'язнених. Це на той час був чи не єдиний засіб профілактики зупинення стрімкого поширення захворювання. Туберкульоз легень у в'язничних реаліях зумовлювався не лише несприятливою санітарною ситуацією та незадовільними побутовими умовами життя, а й санітарною безграмотністю самих ув'язнених, низьким рівнем медичної допомоги хворим та відсутністю санітарно-профілактичних заходів щодо запобігання хвороби. Відомо, що головним механізмом передачі туберкульозу був повітряно-крапельний, коли люди з активним легеневим туберкульозом кашляють, чхають, розмовляють або співають. Спілкування, співи, декламування – це були важливі дії в житті ув'язнених у тюремних умовах. Тому не дивно, що єдиними профілактичними заходами тюремної адміністрації були відміна прогулянок та відправлення на деякий час ув'язнених у Кирилівську лікарню під нагляд жандармів. З цього приводу Настя пише: «Уже мені тюрма докучила. Тепер нас не пускають вкупі на прогулянку, через те ми зовсім на неї не ходимо. Жандарми як собаки, щось похоче на участок».¹ Проте, ефективність лікування Кирилівській лікарні була досить ефемерною. Подрузі Насті – Катерині, прийшлося двічі побувати там. У своєму листі до батьків донька детально описує «лікування», яке порівнює з інквізицією. Брудна білизна, як натільна так і постільна після іншої хворої, городовий біля вікна і дверей, перлова юшка та котлета з чорним хлібом – це ще не всі «методи» лікування. Найбільше вражало санітарно-гігієнічний стан кімнати де лежали хворі. «В хаті де вона (Катерина) лежала, миші бігали прямо по ліжкові і по їй. А подушка була вся в мишаках. Катя попросила пастку і зразу мала трьох. Потім ще одну. Коли вона лежала або стояла розгублена в одній сорочці, до неї вривалася ціла купа надзірателей, бо було до неї якесь діло. І коли вона їх виганяла, то надзіратели казали: «что ж это за больная, коли мужчин стидіться?» Як приїхала не могли її нагодувати ² – з обуренням писала Настя батькам.

Борис Дмитрович приклав чималих зусиль, щоб у в'язниці Настю оглянула комісія у складі 3 лікарів і в'язничного лікаря. В архівних матеріалах збереглась виписка з огляду, який проводився 16 лютого медичною комісією на чолі

¹ Там само, арк.17.

² Там само, арк.32

професором К. Тритшелем та з в'язничним лікарем Н. Барановим. У виписці записали: «...Очень резко выраженное малокровие, какъ кожи такъ и слизистых оболочек. Лимфатические шейные железы несколько увеличены. При перкуссии найдено притупление в под-и-над - ключичной области правой легочной верхушки...отечность...». Далі лікар робить висновок, що Анастасія Грінченко хвора на сухоти (пошкодження правої легені). Такі висновки комісія робить на підставах: спадковість, (а саме те, що з обох сторін родини були хворі на сухоти від яких дехто помер), а також підстав, які були виявлені при обстежені. В той же час комісія зазначила що: «...ей настоятельно необходимо пользоваться вполне чистым воздухом, усиленнымъ питаниемъ при соблюдении всехъ гигиенических условий и нравственного покоя. В противном случае болезнь может принять острое течение и быстрое дальнейшее скоротечное развитие». ¹

Б. Грінченкові довелося немало витратити зусиль, щоб домогтися звільнення доньки за станом здоров'я. Він наполегливо клопотався, відсилав листи «прошення» до Департаменту поліції та до генерал-губернатора. Ось один із них: «Дочь моя Анастасия Гринченко второй месяц арестована. Причин жандармское управление не объясняет, дело передано в департамент. Заключение больна туберкулезом, в тюрьме болезнь быстро развивается. Прошу разрешения пригласить консилиум докторов, освобождения и лечения на юге России. В случае высылки прошу назначения южной губернии». ²

Звертався Борис Дмитрович і до Олександра Лотоцького, громадського діяча, ученого, видавця та публіциста, який на той час, мешкав у Санкт-Петербурзі та працював у Державному контролі. Співчуваючи родини Грінченків, Лотоцький клопотався про справу, та негайно (14 березня) телеграфував: «Дело послано в Киев для доследования». Нарешті справа зрушилася з місця, однак попереду були ще довгі дні турбот та переживань. Марія Миколаївна Грінченко вже 15.03. інформує доньку: «Сьогодні дала губернаторові «прошеніє», щоб тебе не вислано, бо висилка на північ для тебе це смертний присуд, і щоб випущена або зовсім, або мені на поруки для леченія. У губернатора дізналася, що діло твоє ще сюди не доїхало. Звелено прийти на тому тижні»³

Справа відновилася, тому через два тижні Насті Грінченко та Марії Біляковій знову влаштували допит. «Вчора тягали мене на допит. На жаль не повезли на допит в ЖУ а я так ждала цього щоб проїхатися по городу. На допиті

¹ ІР НБУВ. Ф. І.Од. зб. 33399. Арк.2.

² ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Оп.1. Спр.77. Арк.1.

³ ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Оп.1. Спр.2. Арк.2.

ми мовчали як риби. Мене привели першу. Ми не говорили навіть свої імена. Той бідний жандарм все питав мене «Кто Марія Павловна?». Так ми розійшлися ні з чим. Тільки й усього що бачила людей з волі. Що думають робити зі мною моєю грішною душею. Чи в пекло чи в рай, чи куди її хочуть пристроїти»¹ - пише донька батькам.

Лише 18 квітня вийшло розпорядження Генерал-губернатора, якого так довго всі очікували. В ньому йшлося: «В ответ на прошение от 17 апреля, обращенное к начальнику края, что по постановлению Генерал - Губернатора, состоявшемся 18 апреля, и сообщённого того же числа Киевскому губернатору к исполнению. Дочь просительницы Анастасия Гринченко подлежит освобождению из-под стражи». ² Ось воно, довгоочікуване рішення. Проте, державна машина абсолютизму має цілий механізм цинічного психологічного тиску та методів свавілля. Лише по обіді Насті було оголошено про звільнення. Однак, перебувала вона там ще й ніч. Це були тяжкі години чекання та сподівання на волю. Наступний день був ще тяжчим, адже кожна година очікування була неймовірно виснажливою. Тільки 19 квітня 1906 року, по обіді, Настю Грінченко з подругою було звільнено. Досить емоційно описує цю довгоочікувану подію Марія Грінченко у своїх спогадах: «Зате ж як приїхала додому з товаришкою (разом випустили), то одразу ввесь двір про це дізнався: такого було сміху, співу, крику, вису. Та й як же не радіти: у вікно можна дивитися скільки хочеш і воно без ґрат; по всіх хатах можна ходити, бо двері не замкнені, їсти можна скільки можеш і скільки схочеш; дерева, траву, квіти можна не тільки бачити, а й руками до їх торкатися; можна не тільки дивитися, як і куди вулицями ходять, а й самій ходити та ще й куди схочеш».³

По звільненню, Настя зразу ж взялася до партійної роботи, агітуючи за масовий перехід в ряди загальноросійської партії, що викликало протест серед деяких членів українських партій. В той же час, вона продовжує допомагати і опікуватися однопартійцями, які потрапили у скрутне становище (одяг, документи, квартира, їжа тощо). Трохи підлікувавшись Настя продовжує свою роботу, пересідаючи із потягу в потяг, нестримно рухається вперед, їде в Гадяч, а пізніше в Конотоп. В архіві збереглася низка листів того часу, що проливає світло на її подальшу діяльність.

Існують різні думки щодо політичних переконань Насті, а особливо боляче вражають ті, які переконують в тому, Настя зрадила українству перейшовши в

¹ Там само, спр. 12, арк.39-40

² ЦДАМЛМ України, ф. 15, оп.1, спр. 78, арк.1

³ Загірня М. Спогади. С. 93.

ряди російської соціал-демократії. Переконливу відповідь щодо цього питання наводить Л. Рибалка: «Товаришка була і в мерла Українкою. Але життя з його важкими протиріччями вирвало Єї з рядів української соціал-демократії. Рух укр[аїнського].. національного відродження тепер надзвичайно зростає. Саме тепер здобуває він ту матеріальну основу, якої відсутність привела тов.. Настю і Єї друзів до розпучливих заходів. І якби жила тепер наша товаришка – Вона допомогла б укр[аїнському] пролетаріатові, допомогла б його визвольничій діяльності і вернулася б в ряди укр[аїнської]. соціалдемократії. Гарантією сього була б Єї любов до своєї справи, Єї чулисть та чистий розум, дякуючи котрим вона так гостро відчувала протиріччя життя. Непринципи змінила Вона, тільки шлях до досягнення їх»¹.

Таким чином, вивчення життєвого шляху Насті Грінченко (грудень 1905-квітень 1906), який був обмежений тюремними ґратами, дозволив не тільки частково відтворити історичні реалії того часу, простежити кристалізацію політичних уявлень та переконань Анастасії, а й відтворити фатальний вплив ув'язнення на здоров'я та подальший її життєвий шлях. Постійні роздуми дівчини посилили відчуття вибору, внутрішню боротьбу (між класовим та національним). З одного боку, їй боліло національне, боролося українське ество, закладене родиною. З другого боку, марксистська ідеологія, яку вона сприйняла і сповідувала, потребувала неухильного слідування марксистській догмі про класове суспільство, класову солідарність, інтернаціональні стремління, змушувала до постійного перебування у співпраці з РСДРП для подолання спільного ворога – самодержавства.

Анна Гедьо

ЕПІСТОЛЯРІЙ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ НАУКОВЦІВ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.

Персоніфікований підхід до вивчення історії передбачає пошукову роботу й критичний аналіз усіх видів інформаційних джерел із відомостями про конкретну особистість. Окреме місце серед таких джерел належить епістолярній спадщині, що має яскраво виражене соціальне підґрунтя: висвітлює історичну дійсність, певне суспільне середовище, у якому жив і працював автор листів,

¹ Рибалка Л. Настя Грінченко. (Спомини) // Мета. Ч.17, 18. С.4